

Tilburg University

Inleiding

Jonkers, P.H.A.I.; te Velde, R.A.

Published in:
Geloof en rede.

Publication date:
2000

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Jonkers, P. H. A. I., & te Velde, R. A. (2000). Inleiding. In P. H. A. I. Jonkers, & R. A. te Velde (Eds.), *Geloof en rede.: Opstellen naar aanleiding van de encycliek Fides et Ratio*. (pp. 7-10). Uitgeverij Damon.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Peter Jonkers en Rudi te Velde

Inleiding

Op 14 september 1998 verscheen *Fides et Ratio*, de encycloek van paus Johannes-Paulus aan de bisschoppen van de katholieke kerk over de verhouding tussen geloof en rede.¹ Hoewel de tekst geen filosofisch traktaat is, spreekt uit de keuze van het thema en de behandeling ervan de grote filosofische kennis en interesse van de auteur. Geen enkele paus heeft een filosofische staat van dienst gehad die te vergelijken is met die van Karol Wojtyła: voordat hij tot paus werd gekozen was hij lange tijd hoogleraar ethiek aan de universiteit van Krakow en is de auteur van een hele reeks academische publicaties op filosofisch gebied. Gevraagd om een reactie op deze encycloek door de redactie van het gezaghebbende katholieke weekblad, *The Tablet*, merkte de filosoof Anthony Kenny op dat *Fides et Ratio* in stijl en toon verschilt van de filosofische interventies door vroegere pausen. De huidige paus steekt de problemen die hij met bepaalde filosofieën uit heden en verleden heeft niet onder stoelen of banken, maar geen enkele (hedendaagse) filosoof wordt met name genoemd, niemand's geschriften worden veroordeeld of als ongeschikte lectuur voor vrome lezers bestempeld. Herhaaldelijk beklentont de paus dat de Kerk geen officiële filosofie heeft en geen enkel filosofisch systeem canoniseert.² Ook andere commentatoren hebben gewezen op het argumentatieve en weinig 'disciplinerende' karakter van de encycloek in vergelijking met andere teksten van het kerkelijk leergezag.

De kern van de encycloek is de zorg om de kennis van de waarheid en de wijze waarop geloof en rede daartoe samen kunnen bijdragen. Reeds in de eerste zin van de tekst wordt duidelijk gemaakt dat "geloof en rede als de twee vleugels [zijn] waarmee de menselijke geest opstijgt tot de beschouwing van de waarheid" (FR 1). Hiermee is ook meteen het overkoepe-

lende thema van de bijdragen aan deze bundel aangegeven, een bezinning over de verhouding tussen geloof en rede. Zij zijn geschreven door vijf filosofen en één theoloog: allen werkzaam aan katholieke instellingen voor wetenschappelijk theologisch onderwijs, meer bepaald aan de *Theologische Faculteit Tilburg* en de *Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht*. Allen hebben dus hun wortels in het katholieke geloof en staan in een lange traditie van intellectuele reflectie op de verhouding tussen fides en ratio, geloof en rede. Vanuit een houding van respect voor deze traditie willen zij op deze encycliek reageren, nadenken over sommige vragen en problemen die zij aan de orde stelt, dieper ingaan op zaken die in de encycliek slechts kort worden aangestipt, en aandacht vragen voor bepaalde filosofen en wijsgerige stromingen, die in de encycliek nogal kritisch benaderd worden, maar die bij nader inzien toch van groot belang zijn voor het doordenken en verhelderen van het geloof in onze tijd.

De rode draad die door alle bijdragen loopt is die van een kritiek op het waarheidsbegrip van de moderne wijsbegeerte en de positieve wetenschap. Hiermee doelen we op een wijze van denken die de waarheid restloos meent te bezitten, en die haar via empirische controle of wiskundige formalisering eenduidig meent vast te kunnen leggen. Samen met de encycliek stellen de auteurs van deze bundel dat een dergelijke opvatting de mens niet alleen definitief afsluit van de waarheid van het geloof, maar ook de existentiële dimensie van waarheid, de levenswaarheid en -wijsheid uit het zicht doet verdwijnen. Zij leidt tot een zelfgenoegzame filosofie, die niet langer open staat voor om het even welke vorm van transcendentie, en die het traditionele onderscheid tussen geloof en rede heeft verhard tot een radicale scheiding. Maar vervolgens zijn de conclusies die de medewerkers aan deze bundel uit hun kritiek op de moderne scheiding van geloof en weten trekken heel verschillend. In hun verscheidenheid bieden zij een aantal boeiende invalshoeken om in onze tijd over de verhouding tussen geloof en weten op een nieuwe wijze te overdenken. Sommige daarvan sluiten aan bij belangrijke inzichten van de encycliek, terwijl andere wat meer op afstand daarvan staan.

De bundel wordt geopend met een samenvatting van *Fides et Ratio* door Jozef Wijsink. Tevens stelt hij in deze bijdrage een aantal vragen van hermeneutische en inhoudelijke aard bij de encycliek; zij betreffen vooral het dubbele register waarmee in de encycliek over de verhouding tussen filosofie en theologie wordt gesproken en de motieven voor de weerstand die een metafysische benadering van het geloof in onze tijd oproept.

Daarna volgt de bijdrage van Ben Vedder, *Zijf Gij dit Heer? Reflecties over de verhouding geloof en rede*. Aan de hand van Paulus, Luther en Spinoza schetst hij enkele belangrijke verschuivingen en breukmomenten in de verhouding tussen geloof en rede in de loop van de geschiedenis. Op grond hiervan betoogt Vedder dat het geloof vanuit zichzelf geen filosofische explicatie nodig heeft, maar dat er wel een verhelderende werking van uitgaat als het filosofisch wordt uitgelegd. Dit laatste kan evenwel niet betekenen dat de rede tot norm van het geloof gemaakt zou kunnen worden; veeleer is omgekeerd de geloofshouding de norm voor ieder wijsgerig denken over God. Het geloof in God gaat dus steeds vooraf aan het denken over Hem, en dit laatste moet ook naar de geleefde geloofservaring terugkeren. In zijn bijdrage over *Het sacramentele van de waarheid* gaat Ruud te Velde dieper in op de spanning tussen het reeds gegeven en het nog niet restloos onthulde karakter van de christelijke geloofswaarheid; de gelovige mens beschikt niet over de waarheid, zij blijft steeds iets toekomstigs houden. In aansluiting bij de encycliek noemt Te Velde deze spanning het sacramentele karakter van de (geopenbaarde) waarheid. Deze sacramentele waarheid biedt een uitweg uit de impasse waartoe de moderne identificatie van waarheid met rationele zekerheid voor het christendom heeft geleid. De sacramentaliteit van de waarheid duidt op de aard van Gods verborgen tegenwoordigheid en de specifieke verhouding van de mens daartoe. De mens neemt hierin een houding aan van vrije gehoorzaamheid aan het geloof, waarvan de waarheid zich te kennen geeft zonder op de een of andere manier beschikbaar te zijn. In de bijdrage *Hoe rationeel kan religie worden?* gaat René Munnik in op het proces van rationalisering dat zich binnen in de christelijke religie voltrekt. Met behulp van het denken van Whitehead toont hij aan dat dit proces geen toevallige historische ontwikkeling is, maar beantwoordt aan een innerlijke noodzaak van de christelijke religie zelf. De woordt aan een innerlijke noodzaak van de christelijke religie zelf. De gelovige kan deze rationaliteit niet opeisen, maar zij heeft veeleer het karakter van een belofte die in de loop van de openbaringsgeschiedenis steeds waargemaakt moet worden. Op die manier kan de moderne scheiding van geloof en weten overwonnen worden, hetgeen Munnik ook concreet aantoot via een kritische discussie met sommige hedendaagse filosofen. In het artikel *Kant en de moderniteit van Fides et Ratio* vraagt Donald Loose naar het karakter dat de verhouding van geloof en rede in de moderne tijd krijgt. Hij stelt dat die verhouding zowel gekenmerkt wordt door harmonie als door distantie. Dit betekent een noodzakelijke nuancering van de eenzijdig kritische houding van de encycliek tegen-

over de moderne scheiding van geloof en rede. Concreet laat Loose zien dat in de filosofie van Kant een project wordt voorgesteld waarin de mens, met eerbiediging van zijn autonomie en vrijheid, open kan blijven staan voor datgene wat hem overstijgt. Die openheid blijkt uit het feit dat zowel het geloof als de rede worden gekenmerkt door een fundamentele houding van vertrouwen. Daarin kunnen beide elkaar ontmoeten, zodat redelijk vertrouwen de rationele grond van het godsgeloof kan zijn. In de bijdrage *Waarheid en wijsheid*, tenslotte, gaat Peter Jonkers dieper in op de oproep van de encycliek aan de hedendaagse filosofie om haar oude bepalings van liefde tot wijsheid in ere te herstellen teneinde op die manier haar eenheid met het geloof terug te vinden. Om die oproep te onderzoeken gaat hij eerst dieper in op de gevolgen van de moderne scheiding van geloof en rede voor de filosofie als een zoeken naar wijsheid. Deze gevolgen bestaan erin dat de wetenschappelijke rede het exclusieve bezit van de wijsheid voor zich opeist. Het problematisch karakter van dit resultaat zet Jonkers ertoe aan om de relatie tussen filosofie, wetenschap en wijsheid op een nieuwe wijze te bepalen, en daarin nieuwe mogelijkheden te ontdekken om geloof en rede in elkaars nabijheid te brengen. Met dit boek willen de schrijvers enerzijds een bijdrage leveren aan de eeuwenoude discussie over de verhouding tussen geloof en rede; in die zin richt het zich tot de doelgroep van wetenschappelijk gevormde theologen en filosofen. Maar anderzijds zijn deze bijdragen evenzeer bestemd voor gelovigen die geïnteresseerd zijn in een intellectuele benadering van belangrijke geloofsragen. De auteurs hopen dat dit boek hen waardevolle inzichten en perspectieven kan bieden bij het zoeken naar antwoorden op actuele vragen als: Is de rede noodzakelijk om te geloven of staat zij juist een authentieke geloofshouding in de weg? Is waarheid iets waarover de mens beschikt of overstijgt zij hem toch ook steeds? Waar ligt de rationaliteit van het geloof? Sluiten rationele autonomie en vertrouwen op wat van buiten de mens op hem toekomt elkaar uit? Biedt de religie de mens de ware wijsheid, waarop hij zich in zijn leven terecht mag oriënteren?

1 Johannes Paulus II, *Fides et Ratio. Encycliek gericht aan de bisschoppen van de r.-k. kerk over de verhouding tussen geloof en rede*. Utrecht, Kerkelijke documentatie 1999, 71 p. In de bijdragen aan deze bundel wordt in de hoofdstukken verwezen naar de encycliek door middel van de afkorting FR en het paragraafnummer. De encycliek kan ook geraadpleegd worden op de Internet-site van het Vaticaan: www.vatican.va

2 A. Kenny, 'The Pope as philosopher'. In: *The Tablet*, 26 juni 1999, p. 874.

Jozef Wissink

Johannes-Paulus II onder de filosofen

*Weergave van en commentaar op de encycliek Fides et Ratio*¹

In dit artikel wil ik de nieuwste encycliek van Johannes-Paulus II voorstellen middels een (soms noodzakelijkerwijs al licht interpreterende) samenvatting. Daarna volgen enkele opmerkingen van hermeneutische aard en enkele notities bij de inhoud.

1. De inhoud van de encycliek

De encycliek gaat over de verhouding tussen geloof en rede, specifiek over de relatie tussen filosofie en geloof. Het is dus geen encycliek over de verhouding tussen theologie en filosofie, al worden er aan deze relatie wel enkele woorden gewijd. Via de bisschoppen, die de officiële adresaat zijn van deze brief, is de paus in direct gesprek met de wijsgeren. De openingszin is programmatisch: "Geloof en rede zijn als de twee vleugels waarmee de menselijke geest opstijgt tot de beschouwing van de waarheid. Het verlangen om de waarheid, en uiteindelijk God zelf, te kennen is door God in het mensenhart neergelegd opdat de mens, door Hem te kennen en lief te hebben, omtrent zichzelf tot de volle waarheid zou kunnen komen." De basistermen zijn dus: het verlangen naar waarheid, zelfkennis en godskennis, rede en geloof. De eerste drie termen kenmerken de aard van de wijsbegeerte: zij vraagt vanuit verwondering naar de betekenis van de dingen en de positie van de mens als het wezen dat zichzelf kent. (FR 1) De laatste pool zal in het vervolg worden uitgesplitst naar het geloof van de filosoof, het Magisterium van de kerk en de theologie. In de zoektocht van de mensheid is de Kerk reisgenoot (FR 2). Aan de ene kant brengt zij als door de Waarheid gevondene met zekerheid de